

Кратко или претходно саопштење, рад примљен: септембар 2016., рад прихваћен: април 2017.

Соња Јанков*

АПСТРАКТ

Рад је архитектонска анализа пионирских градова у Београду и Загребу и комплекса дечјег одмаралишта у Митровцу на Тари. Циљ рада је истицање културно-историјског значаја ових целина и указивање на могуће употребе које могу имати у савременом добу. Постављајући их у компаративни однос са пионирским градом Артеком у Украјини, који је под заштитом UNESCO-а, рад предлаже могућност коришћења ових пост-југословенских кампова за потребе уметничких резиденција и радионица о урбанизму и архитектури, како би се њихов културолошки значај ревалоризовао, а њихова едукативна функција проширила, интернационализовала и повезала са савременим високошколским образовањем и културом.

Кључне речи: пионирски град, пионирски камп, пост-југословенско, Артек, урбанизам, култура

ABSTRACT

The paper is revalorisation and architectural analysis of pioneer cities/camps in Zagreb and Belgrade and of the children's camp Mitrovac at Tara. It is divided into an introductory analysis of the context within which pioneer camps were built and four study cases written from contemporary perspective. Artek, one of the best known pioneer camps in world, protected by UNESCO, is analysed in the paper as a paradigm for wider contextualisation of pioneer camps in former Yugoslavia. Chapter *Pioneer City in Belgrade and Mitrovac at Tara* emphasizes these complexes as important architectural heritage, were Mitrovac at Tara is one of the best preserved and active resorts for children. *High Modernism of Vitić's Pioneer City Today* summarises the process of protecting this heritage from 1951 in 2015. The paper proposes that these Yugoslav pioneer camps can be used in contemporary art production and graduate education, by opening to resident artists and students who come to Serbia via *Erasmus + exchange programme*.

Key words: pioneer camp, pioneer city, post-Yugoslav, Artek, urbanism, culture

* Соња Јанков, Факултет политичких наука, Одсек за теорију културе, Универзитет у Београду, jankovsonja@gmail.com

УВОД

Као поливалентне институције културе и едукације које су умерено дистрибуиране у регији, пионирски градови/кампови су данас значајан културни капитал. Са нестанком идеологије која их је градила, променама друштвено-политичких контекста и економском транзицијом, мењају се програмске, морфолошке и амбијенталне карактеристике пионирских градова, те је неопходно указати на значај који још увек имају за средине у којима се налазе.

Заједничка архитектонска карактеристика свих пионирских градова је синергија са околином и конфигурацијом тла, а тиме и преплитање њихових композиција са природом. Разлог овоме налази се у њиховом лечилишном аспекту, као и у тенденцији архитектуре позног модернизма да буде што отворенија, светлија и прозачнија. Временом је одбачена идеја да се објекат или комплекс „само постави на терену као независна конструкција, зарад фаворизовања инкорпорирања на такав начин да постаје вештачка топографска одлика, пратећи контуре тла и стварајући добре услове за леп пејзаж“ (Mrduljaš, 2013:195). Из тог разлога су пионирски градови значајни и за историју архитектуре, али и као целине које чувају зеленило својим корпусом и спречавају да оно постане грађевинско тло.

У раду се прави дистинкција између пионирских градова и других типова институција за образовни рад са децом у слободном времену. При томе се узима у обзир разлика у урбанистичкој структури, а не то да ли су активни током целе године, јер су многи од ових комплекса запуштени и пренамењени почетком двадесетих година прошлог века. Пионирски градови, на које се рад фокусира, садрже више објеката различитих намена. Урбанистички и садржајно наликују градовима јер су издвојени од главног градског ткива и изграђени су у синергији са зеленим простором, попут одмаралишта за децу у националним парковима природе. Домови пионира и омладине, са друге стране, спајају све функције у јединствену грађевину која тежи компактности. Пионирски домови су већином инкорпорирани у постојеће урбане структуре, те могу спонтано и динамично да комуницирају са њиховим

садржајима. Слични су соколским домовима који су спој спаваоница, школе, спортских и културних садржаја и чији се развој прати од 1862. год. у Републици Чешкој до Другог светског рата, након чега комунистичка партија забрањује рад соколских друштава „проглашавајући их фашистичким организацијама“ (Balzam, 2014:51).

Рад садржи четири студије случаја које следе анализу контекста настанка пионирских градова, како би се истакла разлика између њих и савременог окружења у којем се налазе. *Студија случаја: Артек и UNESCO* фокусира се на један од најпознатијих пионирских градова у свету као парадигму за шире контекстуализовање пионирских градова у бившој Југославији. Овај део даје кратак приказ оснивања и историје Артека, архитектонских одлика и садржаја у њему, као и приказ тада насталог едукативног концепта који је био утемељен на идеологији социјализма, на основу којег је Артек интернационално служио као модел и у идејном, а не само у архитектонском смислу.

Поглавље *Пионирски град на Кошутњаку и Митровац на Тари* истиче успешан концепт Пионирског града у Београду из 1949. год., значајан комплекс за историју архитектуре који је сада у „веома лошем стању“ (Mihajlov, 2013:146). Комплекс дечјег одмаралишта Митровац на Тари се наводи као пример одмаралишне архитектуре¹ на граници југословенског позног модернизма и постмодернизма. У исто време, он је један од најактивнијих и најбоље очуваних комплекса за децу у Републици Србији. *Високи модернизам Витићевог Пионирског града данас* даје кратак преглед процеса стављања Пионирског града/Града младих у Загребу под заштиту, као културно-историјске целине, 2005. године. Како је Витићев комплекс у центру дискусија о анимацији заштићеног наслеђа које нема своју примарну функцију, рад даје предлоге за програме који би га реанимирали у циљу проналажења кохерентне артикулације програмског садржаја комплекса.

ИДЕОЛОШКО-ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТИ

Винкелман (Arne Winkelmann) идејни пројекат пионирских градова повезује са италијанским концептом *La Colonia* који је доживео пролиферацију у фашистичкој Италији (2004:118). Као установе за политички програм пионирства, пионирски градови су имали значајно место у образовању омладине у којој је било обећање социјалистичке будућности. Они су, такозвана, светла страна тадашњег детињства у Источној Европи, док су паралелно са њима постојали радни кампови у којима су године проводила и малолетна деца издајника

партије и народа.² У пионирским камповима се потенцирао колективни живот кроз заједничко обедовање, учење и забаву и свако дете је било у различитим спортским тимовима и радионицама, како би „било члан многих колектива“ (Winkelmann 2004:114).

Пионирски градови су уз то промовисали и модернизацију у грађевинској индустрији јер су грађени у кључном моменту за модерну архитектуру и тиме „промовисали развој релевантне префабрикације и стандардизације“ (Winkelmann 2004:75). Као специфични архитектонско-урбанистички комплекси, били су полигони на којима су се конструисали нови модуларни и дефинисали универзални принципи градње. Тако су у пионирском граду Артек, највећем у СССР-у по питању капацитета, до краја спроведени нови принципи зонирања из његовог мастер плана, а који су у то време у стамбеној архитектури били тек у зачетку имплементације због величине пројеката.

Ако посматрамо пионирске градове у контексту одмаралишних комплекса који су се рапидно градили у социјалистичким земљама, они урбанистички највише подсећају на концепт *мегаструктуре*. Као пример „урбанистички уређених комплекса који су били већи од околних насеља, мегаструктуре су имале могућност да се спонтано развијају у будућности“,³ али у већини случајева до тога није дошло због промене политичке слике и економских криза. Као велики комплекси, оне су запошљавале локално становништво.

Данас се пионирски градови налазе у различитим стањима. У активним је осавремењена едукација,⁴ у Пољској се фокусирају на веронауку, док је архитектура шездесетих година прошлог века у неким градовима република бившег Совјетског Савеза „потпуно демолирана или оштећена до неприпознатљивости“ (Arevshatyan, 2010:9). У Северној Кореји Интернационални дечји камп Сонгдоун је до пре пет година радио пуним капацитетом, јер је лоциран на обали мора и окружен боровима, а карактеришу га широки, високи бетонски тобогани у бојама дуге који окружују белу бетонску зграду. Отворен је током целе године за децу која имају одличан успех у школи, а током лета и за иностране ђаке, примарно из Монголије, Русије, Вијетнама и чак Танзаније. Сада „једва успева да се одржи“, и поред бројних стипендија које га чине готово бесплатним, услед лоше друштвене слике коју ствара нови председник Ким Јонг-Ил (Hoyland, 2013). Са сличним проблемима бори се и пионирски град Артек, док југословенски пионирски кампови проналазе алтернативне начине одрживости.

1 Повезивање пионирских градова са архитектуром одмаралишта, а не искључиво са образовним објектима, ослања се на истраживање Арне Винкелман (Arne Winkelmann) у докторској дисертацији *Das Pionierlager Artek. Realität und Utopie in der sowjetischen Architektur der sechziger Jahre* (Bauhaus-Universität Weimar, Fakultät Architektur und Urbanistik, 2004) у којој се наводи да се „у скоро свим архитектонским магацинима земаља бившег Источног блока пионирски камп наводи као типичан пример одмаралишне архитектуре“, стр. 10.

2 О овоме говоре поготово Катриона Кели (Catriona Kelly) у књизи *Comrade Pavlik: The Rise and Fall of a Soviet Boy Hero* (London: Granta, 2005) и Кати Фриерсон (Cathy Frierson) и Семјон Виленски (Semyon Vilensky) у књизи *Children of the Gulag* (New Haven: Yale University Press, 2010).

3 Мароје Мрдуљаш као пример мегаструктуре, наводи комплекс Марина Лучица у Примостену (Ловро Перковић, 1972), иако неки сегменти тог комплекса нису никад реализовани. *Бетонски спаваачи: мегаструктуре* (2016), режија: Саша Бан, 51', Хулахоп и ХТВ

4 Некада Ernst Thälmann пионирски камп, данас камп Werbellinsee.

СТУДИЈА СЛУЧАЈА: АРТЕК И УНЕСКО

Метафоре пионирског града Артека су *град из бајке* и *град сунца* (Winkelmann 2004:100), а контекст његовог настанка чине: *зобрањени град* –Кремлин (Winkelmann 2004:17), *совјетски град*, *социјални град* и рапидна урбанизација током педесетих година прошлог века у којој је само Москва добила дупло више стамбеног простора. То је период када се радило на Палати Совјета као највишој згради на свету, али која није довршена услед рата и Стаљинове смрти 1953. године.

Смештен на крмејској обали Црног мора, Артек је распадом СССР-а постао део Украјине, да би рецентним променама на геополитичкој мапи припао Русији. Комбинација морског и планинског пејзажа резултирала је готово медитеранском микроклимом бујне вегетације и фауне, која је привремено станиште бројних врста птица селица. Стога, идеја о стварању Артека као лечилишта за радничку класу на тој локацији датира још од 1920. год., док се већ 1924. год., са формирањем Црвеног крста, говори о пионирском кампу за децу Совјетског Савеза. Први шатори од платна, са дрвеним подом, као и два дрвена павиљона за кухињу и кантину, уништени су током Другог светског рата од стране војника који су користили конструкције за огрев.

Од 1935. год. се говори о Великом Артеку у којем деца „различитих националности, животних стилова, навика и обичаја имају прилику да упознају совјетску империју и друже се међусобно” (Glatmann, 1969:245; Winkelmann, 2004: 34). Године 1954. раскинуло се са „победничком” стаљинистичком архитектуром и донета је одлука о коришћењу префабрикованих бетонских елемената, те је највећи део Артека изграђен од 1959. до 1965. год. по пројекту тима предвођеног Антолијем Пољанским (Anatoly Poljanskij).

Са капацитетом за 4.500 деце, Артек је компонован од осам мањих урбаних целина, од којих су две подељене на мање кампове (Poljanskij, 1966:24). Сви кампови носе називе по природи која их окружује (Морски камп, Обални, Планински, Камп чемпреса, Азурни, Речни, Шумски, Кристални, Јутарњи, итд.). Сваки од њих има свој здравствени центар, кухињу са рестораном, простор за параде и спортске активности, а повезани су друмовима који збирно имају 35km и којима је ишло 216 моторних возила у поседу кампа. Сваки од модернистичких павиљона је другачије боје, док стаклени зидови омогућавају поглед на море и чине конструкције лаким и отвореним (Сл. 1).

Највећи објекат је школа која је требало да буде повезана са нереализованим комплексом за науку, технику, уметност и спорт. У плану је била и изградња „града научне фантастике”, дејег опсерваторијума, „куће робота” и математичког лавиринта, док су уметност и хуманистичке науке биле мање заступљене. Комплекс располаже библиотекама, просторијама за радионице, лабораторијама за експерименте за младе хемичаре, инжењере и математичаре, радио станицом за радио кампа, филмским

Сл. 1. Артек, насловна страница промотивне књижице, 1985 (Radjans'ka Ukraina, Кијев)

Fig. 1. Artek, the first page of promo booklet, 1985 (Radjans'ka Ukraina, Kiev)

студиом „Артек филм”, павиљонима за музику, биоскопом, и са 15 спортских објеката грађеним по олимпијским стандардима, међу којима су и стрељана и тениски терени.

У Артеку су постављене три сталне изложбе које су, у ствари, три мала музеја – Музеј историје Артека, Музеј морске бродоградње и Музеј посвећен Јурију Гагарину. На периферији кампа су складишта за 1,5 тону хране, 45 оперативних хладњака, перионице, 4 куће са генераторима и бојлерима и канцеларије за 2.000 запослених из 68 различитих дисциплина. Током лета долазило је додатних 400 едукатора и 100 лекара различитих специјализација. Године 2004, Артек је био „највећи локални послодавац”, да би га сво особље напустило 2014. год., у периоду несугласица између Украјине и Русије (Winkelmann, 2004:49).

Артек је био огледало прогреса у архитектури и у техници, као и огледало наде у друштвени поредак. Био је симболичан трансфер ка „Новом свету мира” и новој ери; *Gesamtkunstwerk* (тотално дело уметности) у којем су се „друштвена утопија и архитектурална утопија слагале и преплитале” (Winkelmann, 2004:89). У њему се учитава трансфер у социјалистички модернизам, пост-стаљинистичку совјетску архитектуру која је била опонент послератној архитектури Запада. Од 2005. год. је под окриљем Унеска (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) јер су његови циљеви „у потпуности подударни циљевима Интернационалне деценије за културу мира и не-насиља за децу света (2001-2010) за коју је Унеско водећа агенција у систему Уједињених нација” (UNESCO, 2005:2). Рецентним политичким променама, Артек је постао и мерило одрживости пионирских градова у мењајућим политичким контекстима.

ПИОНИРСКИ ГРАД НА КОШУТЊАКУ И МИТРОВАЦ НА ТАРИ

Спортско-рекреативни центар „Пионирски град“ значајно је послератно наслеђе архитекте Рајка Татића и јединствен комплекс на подручју густе шуме Кошутњака у Београду. Подигнут као дења колонија павиљонског типа (1946-1949), Пионирски град је првобитно обухватао 8,4ха да би се до 1962. год. проширио на 40ха. Стамбену зону комплекса чини једанаест павиљона (Сл. 2), од којих сваки има шест или седам соба, купатило, кухињу и ходник. Два су изграђена 1961. год. приликом адаптације, а потом је следила још једна адаптација 1969. године. Централни павиљон је некада садржао позоришну салу и трпезарију, а уместо њега је постављена зграда (Сл. 3) од око 5.000m² са амфитеатром, учионицама и кабинетима (архитекте: Богдан Ћосић, Бранислав Симоновић и Милена Ђурчић, 1974-1976). Додатни садржаји су били летњи и изложбени павиљон, гаража, музеј, радионице, пошта, телефонска централа и штампарија (Mihajlov, 2013:146-147).

Парковски уређен међупростор повезује летњу позорницу, дења игралишта и зону спортских терена која обухвата игралишта за фудбал и кошарку, терен за одбојку, терене за сквош и малу атлетску стазу. „По својој суштини, историјским, културолошким, архитектонским, урбанистичким и природним вредностима, [Пионирски град] представља јединствен комплекс на подручју града и неодвојив је део културног наслеђа Кошутњака и Топчидера“ (Mihajlov, 2013:149), али и Југославије/Србије.

Сл. 2. Урбанистичка основа Пионирског града, Београд

Fig. 2. Situation of the Pioneer City, Belgrade

Сл. 3. Улаз у централну зграду, фото: Зоран Миленковић

Fig. 3. Entrance to the central building, photo: Zoran Milenković

Упркос томе, комплекс се данас налази у запушеном стању и не користи се његов пун капацитет. Ово се може превазићи осавремењавањем основношколског образовања и његовим усклађивањем са европским стандардима који велик акценат стављају на ваншколску наставу и културне програме за најмање које школе креирају у сарадњи са цивилним сектором. Парк и скулптуре у њему могле би бити основ за организовање уметничких колонија које би резултирале новим уметничким интервенцијама у јавном простору, чинећи цео комплекс видљивијим у констелацији значајног наслеђа.

Дење одмаралиште Митровац на Тари завршено је 1979. год. по пројекту Богдана Ћосића, на 1.080m надморске висине у Националном парку природе Тара који је тај степен заштите добио 1982. године. Архитектонска форма овог комплекса је пример критичког архитектонског регионализма који користи елементе амбијента и традиције да би учинио „лагани раскид са функционализмом седамдесетих“ (Marić, 2015:146) и празним значењем модернизма. Спајањем структуре комплекса са околином, добиле су се одлике пионирског града (Сл. 2) који је конструисан у планинском стилу (Сл. 4) комбиновањем чврстих материјала и фасада од дрвета и апликацијом оштрих углова забата који се спуштају све до тла како би онемогућили дуго задржавање тешког и влажног снега. Комплекс припада Центру дењих летовалишта и опоравилишта града Београда који је основан 1956. године.

Како је Тара карактеристична по зимзеленом дрвећу и великом броју падавина, одмаралиште је активније преко лета и цењено је због повољних утицаја на здравље. Комплекс одмаралишта је компонован од централног и још шест павиљона (Сл. 5) који су намењени искључиво смештају, док се у оквиру једног налази и амбуланта, доступна 24 сата. У централном павиљону, који располаже са 85 лежајева, налазе се: ресторан, кантина, рецепција, затворени базен и телевизијска сала, док се у оквиру комплекса налазе и отворени фудбалски, кошаркашки и рукометни терени, игралиште са љуљашкама, пењалицама и другим мобилијаром за игру деце и три ски лифта за почетнике са комплетном зимском опремом за друге спортове на снегу. Временом су додати и садржаји за одрасле попут сауне, фризерског салона и билијар сале.

Шест павиљона има називе који у цртицама описују Тару и од значаја су за дењу машту: Пахуља, Гора, Сунце, Борови, Звезде и Срна. Прва два павиљона имају мало већи капацитет (101 лежај) у односу на преостала четири (93 лежаја) и располажу собама са купатилима, док преостала четири имају заједничка купатила по спрату, по критеријумима заједничке станоградње у доба социјализма по којима су се градили и студентски домови. Сви су структурирани по принципу П+2+П, док су собе вишекреветне и примају 6-10 лежајева, а оне у централном павиљону по 2-4. На сваком спрату свих павиљона налази се и соба за смештај пратилаца деце, и свака има своје

Сл. 4. Дечје одмаралиште Митровац на Тари, задња страница промотивне књижице, 1996 (Центар дечјих летовалишта и опоравилишта града Београда, Београд)

Fig. 4. Mitrovac at Tara, the back page of the promotional booklet, 1996 (Centre of Children's Resorts of the City of Belgrade, Belgrade)

Сл. 5. Основа комплекса Дечјег одмаралишта Митровац на Тари. Извор документација Одмаралишта

Fig. 5. Situation of the Children's resort Mitrovac at Tara. Source: documentation of the institution

купатило. Сваки од павиљона, поред дневних боравака, садржи и тематске учионице, а деца током боравка имају и различите видове теренске наставе у оквиру које обилазе хранилишта за срне и уче о шумским животињама и биљкама.

Процењује се да је Митровац на Тари најбољи објекат за смештај деце у Србији и користи се за рекреативну наставу деце предшколског узраста о којој, осим пратилаца, брине 60 запослених. Иако је установа била пред гашењем 2014. год., ради се на осавремењавању комплекса и његовом прилагођавању потребама детета XXI века. С обзиром на непосредну близину Националног парка, могао би се отворити студентима биологије и екологије који често проводе време истражујући на терену, поготово онима који долазе у Србију преко студентских размена.

ВИСОКИ МОДЕРНИЗАМ ВИТИЋЕВОГ ПИОНИРСКОГ ГРАДА ДАНАС

Пионирски град у Загребу, од 1990. год. под називом Град младих Гранешина, под заштитом је од 2005. год. као културно-историјска целина, чиме је искључена могућност да једног дана постане грађевинска зона. Дело је урбанисте Јосипа Сеисла (Josip Seissel) и архитеката Ивана Витића и Маријана Хаберлеа, грађен од 1948. до 1951. год. на површини од скоро 55ha. Двадесет стамбених павиљона и још толико оних за заједничке садржаје који су повезани пешачким стазама омогућавали су све функције града (Сл. 6). Стамбена зона која је могла да привремено смести 400 деце била је пропраћена: рестораном са кухињом, Домом културе са двораном за 450 особа, Домом технике, Домом армије, библиотеком са читаоницом, парком културе са просторима за музику, вајарство, сликарство, глуму и плес, управом Пионирског града, поштом, банком, амбулантом, хотелским смештајем за госте и парком телесне културе са игралиштима, спортским базеном и салом за гимнастику.

Средишње место окупљања је био ресторан који је уздигнут на брежуљку и има велику терасу са које се пружа видик на долину, по угледу на типологију туристичких одмаралишта у којима су павиљони за смештај „били слободно груписани око 'друштвеног кондензатора' (Друштвеног дома), централне зграде у којој су ресторан и други заједнички садржаји" (Mrduljaš, 2013:171). Потпуно замрли делови града су железничка станица, отворени базени за рекреацију и испитивање бродских модела.

Како су се у то време у СФРЈ градила углавном приморска одмаралишта за децу, а касније и планинска, Пионирски град је био грађен на тада далекој периферији Загреба која је почела да се гради почетком тридесетих година прошлог века, а 1945. год. се интензивније развијала у правцу стамбене четврти. При планирању, настојало се да се све функције града уклопе у форму која не би имала сличности са великим градом, него би се кроз новонађене елементе обликовања ускладили садржаји који испуњавају потребе његових корисника. Лоциран је, стога, у природном контексту, морфолошки се уклапајући у затечени неправилни терен и зеленило. Аутори су створили изузетан квалитет простора у складу са природним окружењем, постављајући терасе тако да свака зграда добије слободан видик и правилно осунчање.

Осим квалитета простора и усаглашености социјално-едукативних потреба деце са функцијама павиљона, остварена је и висока естетска вредност комплекса.

„Проматрани с дистанце, волумени павиљона једноставни су и ведри, можемо рећи са помало медитеранским дојмом; димензијама међусобно усаглашени: укупна слика је идилична, нема дисонантних тонова. [...] Тешко носиво камено постоље подржава лаку дрвену надоградњу, завршену исто тако

Сл. 6. План Пионирског града у Загребу, аутори: Јосип Сеисел, Иван Витић и Маријан Хаберле, 1948.

Fig. 6. Plan of Pioneer city in Zagreb, authors: Josip Seissel, Ivan Vitić and Marijan Haberle, 1948.

Сл. 7. Пионирски град у Загребу, Јосип Сеисел, аутори: Иван Витић и Маријан Хаберле, 1948, фотографија: Иван Посавец

Fig. 7. Pioneer city in Zagreb, authors: Josip Seissel, Ivan Vitić and Marijan Haberle, 1948, photo by Ivan Posavec

лаганим кровом (Сл. 7). Кров је у правилу једнотрешан, али и када је двострешан, врло је плитак” (Ođak, 2006:109).

Стопљеност малих павиљона и окружења постигнута је употребом локалних материјала – камена и дрвета – као и коришћењем метода градње који је присутан у традиционалној архитектури брдско-планинских подручја. Током шездесетих година прошлог века, блиско окружење Пионирског града доживело је експанзију станоградње изазвану наглим приливом становништва из свих делова Југославије. Пионирски град је тиме постао вредни јавни простор у изразито стамбеном, мултикултуралном насељу Загреба и данас је у потпуности интегрисан у њега, што

„представља немерљив потенцијал његовог развоја. [...] „Пионирац” би требао постати једним од епицентара загребачке Дубраве која је током последњих тридесетак година доживела страховиту трансформацију из приградског насеља у један од најбројнијих загребачких квартова [...] са око 98.000 становника од чега скоро трећину чине особе млађе од 29 година” (Križić, 2015).

Међутим, од деведесетих година прошлог века „нема јасне идеје, стратегије или програма који би омогућио потпуну трансформацију Пионирског града у Град младих” (Križić, 2015). Током 2003. и 2004. год. је обновљено десет павиљона како би пружали хотелске услуге, уз то је санирано још седам. Као један од подстицаја за ревитализацију комплекса, Крижић види колекцију од 153 уметничка рада која су настала у Пионирском граду у оквиру уметничких колонија на тему *Дете у прошлости, садашњости и будућности* које су се тамо одржавале у периоду од 1984. до 1989. године. Међу нереализованим сегментима уметничког савета Града младих је оснивање галерије која би служила као изложбени и едукативни простор, док од иницијалног пројекта Пионирски град нуди инфраструктурне предуслове за надоградњу спортских садржаја, као и предуслове за изградњу иновативних модела у образовању младих.

Садашња интегрисаност овог комплекса у урбану структуру Загреба ствара могућност његовог отварања програмима цивилних друштава и независне сцене, као што се отвара све више друштвених и заједничких простора у Загребу. Пионирски град/Град младих могао би исто тако бити на располагању фонду Култура нова који је намењен искључиво невладиним организацијама и као такав бити простор за различите програме који би били намењени и младима и грађанима свих узраста. Уз Музеј савремене умјетности и Центар „Погон”, ово би било још једно место које би нудило и могућност смештаја гостујућим уметницима, поготово онима који долазе у Загреб како би стварали током периода од неколико месеци.

Како је Артек својевремено био промовисан у земљама источног блока, можда је време да пост-југословенски пионирски градови постану атрактивни на глобалној сцени, у новом, савременом, уметничком, културном и едукативном контексту. Са развојем визуелних, позоришних и аудитивних праваца који су једва запажени и у теорији уметности и медија, а ни близу тога да постану део универзитетских програма региона осим кроз краткотрајне радионице, пионирски градови би могли бити специфична едукативна места где би студенти учили о новим техникама попут *theatre for development*. Град младих је опремљен свим елементима који чине хотелски смештај, чак и бежичним интернетом, те има велики потенцијал за савремену културну продукцију уз едукацију о архитектонском и урбанистичком наслеђу југословенског модернизма.

ЛИТЕРАТУРА

- Arevshatyan, R. (2010) *Blank Zones in Collective Memory or The Transformation of Yerevan's Urban Space in the 60s*, *Red Thread* br. 2, str. 1-10.
- Balzam, R. (2014) Kulturno-istorijska vrednost Sokolskog doma „Dom kulture“ u Subotici, Dinulović, R. et al., *Arhitektura objekata domova kulture u Republici Srbiji*, Novi Sad, Fakultet tehničkih nauka, str. 45-60.
- Vuković, R. (1979) *Šesti salon arhitekture*, Beograd, Muzej primenjene umetnosti
- Winkelmann, A. (2004) *Das Pionierlager Artek. Realität und Utopie in der sowjetischen Architektur der sechziger Jahre*, Weimar, Fakultät Architektur und Urbanistik
- Kelly, C. (2005) *Comrade Pavlik: The Rise and Fall of a Soviet Boy Hero*, London, Granta
- Marić, I. (2015) *Regionalizam u srpskoj modernoj arhitekturi*, Beograd, Institut za arhitekturu i urbanizam
- Mihajlov, S. (2013) *Rajko M. Tatić: 1900–1979*, Beograd, Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda
- Mrduljaš, M. (2013) Building the Affordable Arcadia. Tourism development on the Croatian Adriatic coast under state socialism, u: Beyer, E. et al., *Seaside Architecture and Urbanism in Bulgaria and Croatia*, Berlin Jovis Verlag, GmbH, pp. 171-207.
- Odak, T. (2006) Sinergija sa krajolikom, *Arhitektura* br. 217, temat: *Ivan Vitić*, Zagreb, *Udruženje hrvatskih arhitekata*, str. 105-116.
- Poljanskij, A. (1966) *Artek*, Moskva, Izdatelstvo Nauka
- Radojković, B. (1981) *Sedmi salon arhitekture*, Beograd, Muzej primenjene umetnosti
- Frierson, C., Vilensky, S. (2010) *Children of the Gulag*, New Haven, Yale University Press

Електронски извори

- Artek—Internacionalni centar za decu i omladinu, zvanična internet prezentacija, <<http://www.artek.org>>, 1.8.2016.
- Križič, I. (2015) *Pionirski grad bi trebao uistinu postati Grad mladih*, *Pogledaj.to*, Zagreb, <<http://pogledaj.to/arhitektura/pionirski-grad-bi-uistinu-trebao-postati-grad-mladih/>>, 11.5.2016.
- Proposal for the Establishment of the Artek International Youth and Children Centre under the Auspices of UNESCO* (2005), <<http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001403/140399e.pdf>>, 1.8.2016.
- Hoyland, K. (6.8.2013) *North Korea's summer holiday camp for children*, BBC World Service, <<http://www.bbc.com/news/magazine-23360848>>, 1.8.2016.
- Centar dečjih odmarališta Grada Beograda, <<http://www.cdlbgd.rs/>>, 8.9.2016.

Документарна телевизијска грађа

- Betonski spavači: Megastrukture* (2016), režiser Saša Ban, 51', Hulahop i HTV